

**ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВІ ГРУПИ В УКРАЇНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЇХ
УДОСКОНАЛЕННЯ**

Досліджено вплив процесів інтеграції на розвиток національної економіки; розглянуті проблеми та можливі організаційні механізми формування фінансово-промислових груп в Україні

Постановка проблеми. Економіка України все більше інтегрується у світовий економічний простір. Чим більше економічна діяльність країни виходить за межі національних кордонів тим активніше національна економіка зливається з національними економіками інших країн утворюючи глобальну економіку –світове господарство.

Світове господарство поступово стає сильнішим і більш значущим у розвитку національних господарств, які вимушені пристосовуватися до глобальних світогосподарських процесів, а саме – до транснаціоналізації. Транснаціоналізація або міжнародна економічна інтеграція це є процес господарсько-політичного об'єднання країн на основі: а) розвитку глибоких стійких взаємозв'язків, б) поділу праці між національними господарствами, в) взаємодії структур національних господарств на різних рівнях і різних формах.

Матеріальною та економічною основою процесу глобалізації у ХХ столітті стали транснаціональні корпорації ФПГ, основні принципи діяльності яких спирались на єдність управління торговельною, промисловою та фінансовою діяльністю.

Ознаки глобалізації української економіки проявляються у розширенні міжнародної торгівлі товарами і послугами, міжнародних потоків капіталу, систем телекомунікацій та інформації, розподілу праці та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси транснаціоналізації на протязі тривалого часу перебувають у центрі уваги багатьох учених-економістів. Відповідні дослідження нашли відображення у працях зарубіжних учених М. Портера [9], П. Самуельсона, Р. Соллоу, Й. Шумпетера.

Серед фундаментальних вітчизняних досліджень проблемат інтеграції та транснаціоналізації присвячені праці В.М. Гейця, М.Г. Галянтича [10], В. Кондратьєва [4], В. Костецького [5], А. Орешникова [8], О. Плотнікова, І.Д. Пиварчук [11], С. Соколенка [12] та ін., в працях яких розглянуті існуючі проблеми формування ФПГ в Україні.

Незважаючи на постійний дослідницький інтерес до проблем ФПГ, ТНК так і не сформулювалось консенсусне розуміння сутності сучасних транснаціональних структур, залишаються неоднозначними оцінки значення ФПГ для країн з різним рівнем розвитку. Не визначені методичні підходи формування ФПГ та транснаціоналізації економіки України.

Метою дослідження є вивчення організації процесів інтеграції, обґрунтування зростаючої ролі ФПГ в структурі світового і національного господарства, а також виявлення можливих механізмів та підходів щодо інтеграції економіки України та формування ФПГ.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фінансово-промислові групи є найдосконалішою формою кооперації в економіці що підтверджено практикою їх діяльності. Історія свідчить що спроби відповідної кооперації відомі давно і завжди використовувалися як засоби ефективного розвитку економіки [5, с. 95-112].

Сучасні фінансово-промислові групи розглядаються як об'єднання виробничих і торгових підприємств з кредитно банківськими установами, що трансформуються у великі багатогалузеві господарські системи зі спільною економічною стратегією та внутрішнім товарообігом. ФПГ – це організаційна оболонка фінансового капіталу. Вона закріплює єдність виробничих, фінансових та інших інтересів низки компаній та банків [1, с. 824].

Формування інтегрованих ФПГ визначається необхідністю зростання ефективності використання ресурсів виробництва. Відповідно до теорії міжнародної

конкуренції М. Портера [9, с. 33] “успіх у міжнародній конкуренції визначають не стільки самі фактори (виробництва), скільки те, де і на скільки продуктивно вони використовуються”.

Західні вчені виділяють сім факторів, що на їхню думку, у найбільшій мірі сприяли періоду інтенсивного росту ПФГ і ТНК:

- 1) одержання доступу до джерел дешевої робочої сили й енергії;
- 2) використання з вигодою для себе змін, що відбуваються у світових торгових відносинах;
- 3) наближення до іноземних ринків, ємкість яких зростає;
- 4) запобігання захопленню конкурентами іноземних ринків і джерел сировини;
- 5) обхід національного антитрестівського законодавства країни походження ТНК;
- 6) зменшення і нейтралізація циклічних коливань економіки на внутрішньому ринку на базі материнської корпорації;
- 7) реалізація переваг, пов'язаних із створенням цілком інтегрованої системи для проведення великомасштабних економічних операцій.

Зазначені фактори відбивають спонукальні мотиви великомасштабного підприємництва.

Формування ФПГ чи ТНК шляхом об'єднання фінансового, матеріального, трудового, інтелектуального та інформаційного потенціалу підприємств-учасників об'єднання забезпечує активізацію інвестиційної діяльності підприємств внаслідок виникнення ефекту масштабу та синергійного ефекту.

Створення ФПГ та ТНК в розвинених країнах Європи і США розпочалось в минулому столітті коли закінчився період первісного нагромадження капіталу і наступив час його витрачати. В.В. Костицький в своїй роботі “Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія і українські реалії” робить обґрунтоване припущення, що подібний період закінчення первісного нагромадження капіталу зараз відбувається в Україні. Наповнення дохідної частини бюджету податками, добробут громадян, участь України в міжнародному поділі праці, економічна конкурентоспроможність, нарешті, авторитет держави тепер у значній мірі залежить від потужності національних ПФГ [5].

Вступ України до світової організації торгівлі (СОТ) передбачає зростання міжнародного впливу на український ринок. Тому достатньо гостро стоїть проблема утворення вітчизняних ФПГ, щоб попередити виникнення можливих загроз економічній безпеці країни з боку іноземного бізнесу. Вплив зарубіжних компаній на національну економіку оцінюється неоднозначно. Позитивним являється те, що розвивається виробництво, інвестиції використовуються на модернізацію підприємств. Так, в умовах відсутності сучасного обладнання, необхідних фінансових ресурсів, вважається що залучення іноземних інвестицій є найефективнішим напрямом реструктуризації промислового виробництва, одержання доступу до сучасних технологій. В свою чергу, інвестування капіталів транснаціональних компаній сприяє поширенню загальних торговельно-економічних правил, що сприяють поширенню торгівлі між членами ЄС а також наближенню виробників до ринків збуту в країнах ЄС. Але головний чинник присутності іноземного капіталу в країні – це низькі витрати на виробничі ресурси. Занадто велика присутність зарубіжних компаній на вітчизняному ринку (внаслідок низьких витрат, особливо на робочу силу), а також їх присутність у капіталі стратегічно

важливих підприємств може загрожувати економічній безпеці країни. Проведене О. Орешниковим дослідження [8] відносно короткострокового ефекту експансії ТНК у країни Центральної та Східної Європи вказує на процес постійного заміщення національних компаній іноземними (з повною або частковою іноземною власністю). Саме за переорієнтацією бізнесу відбувається переорієнтація всієї економічної і технологічної систем цих країн, їх інтелектуального капіталу, науково-дослідного сектору та виникає залежність від технологічної системи створеної ТНК, що веде до загрози втрати своєї економічної, технологічної і як наслідок, політичної незалежності. Таким чином, спостерігається не експансія окремої компанії а системне заміщення, що передбачає встановлення контролю над повним циклом розробки нової технології, її впровадженням у виробництво, за виробничим циклом та каналами збуту. Тому без орієнтації на створення вітчизняних ФПГ, здатних ефективно працювати в умовах загострення міжнародної технологічної конкуренції, виникає загроза повного перетворення вітчизняних підприємств у периферійні виробничі потужності для обслуговування ТНК. Тому, для забезпечення захисту національних інтересів, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників – створення великих національних інтегрованих структур є необхідним. Саме на засадах формування ФПГ може бути забезпечена ефективна трансформація української економіки, прискорення вирішення комплексу питань з подолання кризових явищ, підвищення ролі вітчизняного виробництва у міжнародному поділі праці.

Узагальнення досвіду формування ФПГ в розвинутих країнах дозволило виявити певні закономірності які доцільно враховувати при створенні ФПГ в Україні. Особливий інтерес для України має досвід Японії у розбудові економіки за допомогою ФПГ. Слід зазначити наявність в Японії значної підтримки пріоритетних галузей, що належать до ФПГ з боку держави через відповідні закони, щодо стимулювання видобутку газу і нафти, розвитку електроенергетичних ресурсів, вугледобувної промисловості, атомної енергетики, авіаційної компанії, машинобудівного виробництва, текстильної промисловості та інше [10, с. 182]. Японські ФПГ охоплюють фірми виробничої, фінансової і торгової сфери. Досвід Японії свідчить про перспективність розвитку ФПГ для регулювання діяльності яких держава застосовує сукупність заходів прямого і непрямого впливу.

Ефективність функціонування інтегрованих систем залежить від вибору моделі об'єднання, яка повинна враховувати вплив як зовнішніх так і внутрішніх чинників. Розвинуті країни у високотехнологічних галузях промисловості використовують дві основні моделі інтеграції – американську та європейську. Американська модель інтеграції склалась в наслідок боротьби компаній за державне замовлення, яке по суті є державною інвестицією в економіку країни. Для американської моделі характерно створення жорстких вертикально структурованих корпорацій. Боротьба за замовлення супроводжувалась значною концентрацією виробництва з метою досягнення значних конкурентних переваг. На думку авторів дослідження [7, с. 15] реалізація американської моделі розвитку інтегрованих структур передбачає застосування у якості основного джерела державне замовлення, що перетворюється у потужний чинник стимулювання інтеграційних процесів. Але в умовах України основним джерелом інвестицій мабуть залишаться кошти отримані від експортних операцій.

Європейська модель є більш гнучкою та менш радикальною і ґрунтується на послідовному просуванні від консорціумів до побудови промислових об'єднань на засадах спільних стандартів і технологій, тільки потім – до створення корпорацій за європейською моделлю. Створення ФПГ за європейською моделлю, є теж мало прийнятним для України, для якої важливим є створення інтегрованих структур у короткі терміни, а також необхідність концентрації фінансових ресурсів з метою технічного та технологічного переоснащення підприємств.

На сучасному етапі вважається, що в умовах пострадянських країн оптимальним варіантом інтегрованої структури є сукупність підприємств і організацій, координація яких виходить за межі звичайних контрактів на ринках товарів і капіталів, але при збереженні статусу підприємств інтегрованої структури, як окремих господарюючих суб'єктів, та одночасному виділенні центральної ланки що здійснює координацію [1, с. 32].

В Україні особливу роль ФПГ відіграють у експортоорієнтованих галузях, а саме: металургії, енергетиці, машинобудуванні, хімічній промисловості. Останнім часом ФПГ поширили свою діяльність на харчову промисловість та сільське господарство. В державні ФПГ були перетворені великі газові та транспортні системи. Українські ФПГ у порівнянні з російськими як правило, мають більш просту структуру власності з більшою концентрацією акцій в одних руках. Економічне зростання України значною мірою було зосереджено саме у великих ФПГ. Експерти Світового Банку вважають, що така модель "економіки інсайдерів", що сформована великими ФПГ, може стати перешкодою для подальшого розвитку України, тому що відповідна модель за своєю природою не сумісна з чесною конкуренцією, сприяє непрозорості та корупції, відштовхує іноземних інвесторів, ускладнює процеси входу в світову економіку [3].

Однією із проблем розвитку українських ФПГ є надмірна диверсифікація бізнесу яка перешкоджає запровадженню ефективних сучасних методів організації і управління. Дослідження показали, що в розвинутих країнах в останні десятиліття почали поширюватися процеси зворотної диверсифікації, а саме – процеси які направлені на концентрацію зусиль на основних видах діяльності. Багатогалузеві та багатопрофільні компанії не тільки втрачали свій рейтинг але й залишали список провідних компаній світу [4, с. 56]. На світових ринках початку 90-х років стали домінувати компанії орієнтовані на стратегію досягнення ефекту економії на масштабі використання ключових ресурсів фірми. Досліджено, що в межах спеціалізованого розвитку відбувається таке зростання фінансової ефективності, яке компенсує одночасне збільшення трансакційних витрат. Тому, одним із напрямів підвищення ефективності діяльності інтегрованих компаній України має стати формування стратегій спрямованих на посилення спеціалізації та виділення профільного бізнесу.

Провідні ФПГ України за результатами експертного опитування значно різняться між собою за впливом в економіці і політиці. Якщо група домінує у політиці то її вплив на економіку також значний. До найбільш впливових ФПГ належать: "Систем Капітал Менеджмент" (СКМ), "Приват", "Індустріальний союз Донбасу (ІСД)"; до групи середнього впливу: "Інтерпайп" та "Укрпромінвест"; до груп менш впливових: "Славутич", "Укрсоцбанк", "Фінанси і кредит", "Енергетичний стандарт" [7, с. 13].

Найбільш залежним від іноземного капіталу є "Енергетичний стандарт", найменш залежними СКМ та ІСД. При цьому, саме ці групи виявляють найбільшу активність у придбанні виробничих активів за кордоном.

Експертне опитування свідчить, що розвитком соціальної сфери найбільш активно займається "Інтерпайп", найменш активно – "Приват". Найактивнішими у розвитку регіону є "СКМ" а найменш активними "Енергетичний стандарт" та "Приват".

ФПГ в Україні відіграють все більш важливу роль в зростанні вітчизняної економіки. Проте, недосконалість законодавчої бази в Україні не забезпечує незалежну організацію реєстрації та моніторинг діяльності ФПГ. Оскільки існуючі ФПГ через недосконалість профільного Закону України "Про промислово-фінансові групи в Україні" не оформлені на офіційному рівні, їх діяльність не підпадає під спеціальний контроль, моніторинг і регулювання, що суперечить світовій практиці. В Україні нараховується 14 ФПГ. В Росії процеси створення ФПГ більш активними. Так, офіційний статус ФПГ станом на 1.01.2001 року отримали понад 100 ФПГ, до складу яких входило 1350 промислових підприємств і близько 200 кредитно-фінансових установ [3].

Ефективність діяльності українських ПФГ знижується через відсутність належного нормативно-правового забезпечення, недоліки законодавчої бази, відсутність законів про регулювання трастових операцій та консолідацію капіталів у ПФГ, відсутність ефективних процедур достовірної оцінки і доцільності об'єднань підприємств.

Першим документом, який повинен був надати правову основу створення ПФГ в Україні було Положення про промислово-фінансові групи в Україні, затверджене Указом Президента України від 17 січня 1995 р. Проте, відповідний Указ в дію не вступив, а з 21 листопада 1995 р. почав діяти Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні". На підставі відповідного Закону Постановою КМУ № 78 20 липня 1996 року було затверджено положення про створення (реєстрацію) реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп. Господарський кодекс України сприяв подальшому розвитку законодавства щодо ПФГ (ст. 125), де були визначені основні засади функціонування ПФГ. Але залишилось ряд не вирішених проблем які перешкоджають функціонуванню а також поширенню ПФГ в Україні. Серед таких проблем У. Пивоварчук в своїй праці [11, с. 170] відмічає тимчасовий характер та відсутність реальної добровільності об'єднання. Сама процедура створення занадто зарегламентована та складна у виконанні. Законом не регулюються аспекти взаємного переплетіння акціонерного капіталу, а передбачено створення договірного об'єднання. Відсутній наявно-реєстраційний принцип створення ПФГ (вона має одержати дозвіл). Не сприяє ефективній діяльності ПФГ обмеження законом ролі банківського капіталу, а орієнтація тільки на підтримку державного капіталу. Закон орієнтований тільки на створення груп із замкнутим виробничим циклом та чітким визначенням кінцевої продукції, хоча у ряді випадків ефективним можуть бути багатогалузеві або регіональні об'єднання.

Законодавчо в Україні не урегульовано ряд питань що мають вирішальний характер у діяльності ПФГ. Це стосується питання власності як щодо продуктів, зокрема інтелектуальної власності, так і кінцевого продукту [10, с. 118]. Згідно з Законом України "Про промислово-фінансові групи" непередбачено об'єднання активів для досягнення спільної мети господарювання. Не вирішено таке головне питання як механізм поєднання фінансового та промислового капіталу. Законом не передбачений механізм реальної контролю за вкладеними у виробничі проекти коштами, непередбачено також відповідальності учасників виробництва за кінцевий результат.

Негативно впливає на результати діяльності ПФГ відсутність ефективних послідовних процедур достовірної оцінки і доцільності об'єднання підприємств. Залучення фінансових коштів визначається вузькими комерційними інтересами банків. Недостатність кваліфікованих управлінців не дозволяє чітко планувати та контролювати господарську діяльність ПФГ. А основною причиною, що не дозволяє здійснити юридично обґрунтовану виробничу та фінансову кооперацію усередині групи, визнається відсутність законів про регулювання трастових відносин та консолідацію капіталів у ПФГ [6, с. 6].

В Україні немає важелів які б стимулювали створення промислово-фінансових груп. Реальні пільги для учасників промислово-фінансових груп майже відсутні.

В той же час автори праці [10, с. 118] вважають, що державна підтримка, зокрема створення сприятливого податкового клімату, є основою становлення промислово-фінансових груп, активізації процесів їх розвитку на засадах ефективної інноваційно-інвестиційної політики.

Необхідність розвитку вітчизняного законодавства про ПФГ необхідно віднести до важливих умов зростання української економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати проведеного дослідження можна зробити висновки, що основною формою організації системи виробництва, базою технологічного комплексу національних економік більшості розвинених країн світу у глобальній (світової) економіці стають ПФГ.

Світова тенденція концентрації власності, промислового капіталу, зростання інвестиційних потреб для реалізації інноваційних проектів зумовлює важливість розв'язання існуючих проблем формування та розвитку ПФГ. Особливо гостро стоїть проблема створення могутніх ПФГ з метою забезпечення економічної безпеки країни.

Відсутність належного нормативно-методичного забезпечення та недоліки законодавчої бази створення та функціонування ПФГ знижують ефективність їх діяльності.

Необхідність створення ПФГ зумовлюється, потребою формування нової системи інвестування та поширення структур здатних до саморозвитку вдосконалення технологічних ланцюгів та коопераційних зв'язків.

Список використаної літератури:

1. *Егоров С., Маринин С.* Создание интегрированных структур в высокотехнологическом комплексе // Экономист. – 2004. – № 6. – С. 30-32.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3. / Ред. кол., С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія". – 2002.
3. Экономика инсайдеров может стать преградой на пути дальнейшего развития Украины. Бетина Н. / Зеркало недели. – № 46. – 2004.
4. *Кондратьев В.* Макроекономические проблемы конкурентоспособности России // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 56.
5. *Костицкий В.В.* Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія і українські реалії. – К.: – 2003. С. 95-112.
6. *Любимов В.І.* Організаційно економічний механізм формування і функціонування фінансово промислових груп. Автореферат дис. На здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. Національний Університет харчових технологій. –К.: – 2005.
7. Організаційні та правові механізми формування та регулювання ПФГ в Україні: Науково-аналітична записка, Інститут економіки та прогнозування. – 2007.
8. *Орешников О.* Интегрированные цепочки производства и практика их создания // Экономист. – 2006. – № 11. – С. 24.
9. *Портер М.* Международная конкуренция. – М.: "Международные отношения". – 1993.
10. Правові проблеми створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні: Монографія / За ред. М.К. Галянтича – К.: НДІ приватного права і підприємництва. – 2005.
11. *Пивоварчук І.Д.* Корпоративное управление как предпосылка устойчивого развития промышленного производства // Экономические инновации – 2001. – № 12. – С. 170.
12. *Соколенко С.И.* "Глобальные рынки столетия: Перспективы Украины". – К., 1998.

СТОЖОК Ольга Зосимівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми інтеграції підприємств в умовах трансформації економіки;
- формування системи показників ефективності їх діяльності